

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ЛОШТУН ОЛЬГА БОРИСІВНА

УДК 371.322.9:93(07)

**ФОРМУВАННЯ
ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ
ЗАСОБАМИ ІМІТАЦІЙНО-ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ
В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ**

13.00.09 – теорія навчання

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Криворізькому державному педагогічному університеті, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
КОНДРАШОВА Лідія Валентинівна,
Херсонський національний технічний університет,
професор кафедри педагогіки і психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ШАПРАН Ольга Іллівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
завідувач кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
ВІЄВСЬКА Муза Георгіївна,
Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
доцент кафедри педагогіки та психології.

Захист відбудеться 12 січня 2012 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «24» листопада 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Д. Сиротюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Потребою сучасного суспільства є базисна функція освіти – гуманістична, яка розвиває цілісну, самодіяльну творчу особистість. Величезна роль у задоволенні цієї потреби належить загальноосвітній школі. Головне її призначення в тому, щоб не стимулювати учнів до засвоєння готових рішень та життєвих постулатів, а підготувати їх до активної творчої діяльності, розвитку суб'єктності, неповторності особистості.

Орієнтація економіки України на міжнародну співпрацю передбачає необхідність перебудови освітнього процесу на більш ефективних основах підвищення питомої ваги кожної навчальної дисципліни у вихованні особистісних якостей і розвитку творчого потенціалу майбутніх громадян.

Різкий попит на творчу особистість, активну, ініціативну, яка володіє знаннями як інструментом практичних дій, зумовлює необхідність імітаційно-ігрового підходу до організації навчального процесу в загальноосвітній школі, у тому числі й при вивченні історії.

Спроби реформувати навчальний процес, зокрема викладання історії, не нові.

Привертають інтерес дослідження, присвячені виявленню особливостей навчального процесу, його суті, характеру, функцій і особистісній спрямованості (А. Алексюка, Ю. Бабанського, В. Бондара, М. Данилова, Б. Єсипова, І. Лернера, М. Махмутова, В. Паламарчука, П. Підкасистого, М. Скаткина та ін.).

Практичне значення мають узагальнюючі праці з питань імітаційно-ігрового моделювання (В. Єфимова, А. Хачатуряна), ролі гри у навчанні (Л. Зайцева, Є. Діанова, В. Комарова, М. Лебедева, Є. Кашина, І. Коломісі, Л. Новікова та ін.), ігрових форм розвитку особистісних якостей (А. Балаєва, Л. Девіна, Ю. Краснова, Є. Хруцького). За основу в дослідженні взяті роботи, присвячені питанням виховання пізнавальної активності (Т. Бабунова, В. Іванової, М. Морозова, Д. Нестерова, Г. Сироти, Г. Школьника та ін.), умовам, структурі, особливостям формування цього складного особистісного утворення (Т. Алексеєнка, С. Беляєва, В. Горшкова, О. Доценка, С. Касимова, Г. Кулагіної, Ю. Правдіна, О. Чирви, О. Шурпан та ін.), та дисертаційні роботи, у яких досліджуються різні аспекти розвитку пізнавальної активності на прикладах використання різних засобів, методів і прийомів у процесі вивчення навчальних предметів учнями різних вікових груп (М. Антонюка, Н. Арзамасцевої, І. Барсукова, В. Башти, П. Джамбазки, Л. Лісіної, В. Панфілової, Л. Чикванія та ін.).

Аналіз наукової літератури виявив різноманітні підходи до вирішення проблеми підготовки вчителів до організації навчального процесу в сучасній школі (Л. Вовк, Л. Кондрашова, С. Сисоєва). Головним недоліком пошуків шляхів модернізації шкільної освіти є їхня односторонність. У полі зору дослідників знаходиться або інформаційно-змістовний, або процесуальний аспект досліджуваного знання та способів його засвоєння. Задача сьогодні полягає в об'єднанні цих аспектів при вивченні будь-якої шкільної дисципліни, щоб

використовувати навчальний предмет не лише як джерело інформації, але і як засіб формування особистості, розвитку її можливостей і творчих здібностей, зокрема й пізнавальної активності учнів. Значні можливості у формуванні творчої особистості, її пізнавальної активності подає імітаційно-ігровий підхід до організації навчання, а дослідження імітаційно-дидактичної гри на уроках історії надає навчальному процесу особистісну спрямованість, забезпечує позитивну мотивацію навчально-пізнавальної діяльності старшокласників, створює необхідні умови для прояву пізнавальної активності в процесі вивчення історичних знань, перетворення їх у цінності.

Актуальність дослідження визначається потребою суспільства в активних, творчих, мислячих кадрах, а також недостатньою теоретичною та практичною розробленістю досліджуваної проблеми. Усе це спонукало обрати темою дослідження **«Формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою частиною комплексної теми «Теорія та практика інноваційних технологій у системі особистісно орієнтованого навчання», що виконується кафедрою педагогіки Криворізького державного педагогічного університету на замовлення Міністерства освіти і науки України (Наказ МОН України від 05.11.2002 р., реєстраційний номер 0403U001111), затверджена Вченою радою Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 5 від 11.12.2003 р.), узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології при АПН України (протокол № 3 від 30.03.2004 р.).

Мета дослідження: визначити й обґрунтувати теоретичні та методичні основи формування пізнавальної активності засобами імітаційно-дидактичної гри на уроках історії в старших класах, експериментально перевірити дидактичні умови результативності цього процесу.

Відповідно до мети були поставлені **завдання:**

1. Проаналізувати стан проблеми формування пізнавальної активності засобами імітаційно-дидактичної гри в теорії та практиці.
2. Визначити структуру, основні характеристики пізнавальної активності старшокласників.
3. Розробити структурну модель формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії.
4. Визначити й експериментально перевірити сукупність дидактичних умов формування пізнавальної активності учнів у процесі імітаційно-ігрового навчання.
5. За результатами дослідження підготувати методичні рекомендації вчителям історії щодо формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри.

Об'єкт дослідження: процес навчання учнів старших класів історії.

Предмет дослідження: дидактичні умови формування пізнавальної активності учнів засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії.

Програма дослідження включає сукупність **методів**: *теоретичних* – вивчення наукової літератури з теми дослідження; методу теоретичного аналізу та синтезу на всіх етапах дослідження, результати якого були використані для обґрунтування сутності, змісту, структури, показників пізнавальної активності та виявлення дидактичних умов її формування засобами імітаційно-дидактичних ігор у процесі навчання історії; *емпіричних*: педагогічного спостереження за роботою учнів і вчителів на уроках, за впливом імітаційно-ігрового навчання на формування пізнавальної активності старшокласників; індивідуальних бесід; *діагностичних* – для оцінки результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів, що використовувалися для діагностики рівнів сформованості пізнавальної активності учнів старших класів; констатувального та формувального експериментів, проведення яких дозволило визначити вихідний стан досліджуваного явища в навчальному процесі; *методів математичної статистики* для обробки отриманих експериментальних даних, через які визначилась значущість і надійність отриманих результатів.

Експериментальна база дослідження. В експериментальній роботі було задіяно КЗОШ № 4, № 69, № 75, № 103. Дослідженням за новою програмою було охоплено 323 учня старших класів та 12 вчителів історії.

Дослідження проблеми було здійснено в три взаємозв'язані етапи.

На першому етапі (2003–2004 рр.) на основі вивчення літератури вітчизняних та зарубіжних авторів визначалися та коригувалися мета, завдання, об'єкт, предмет дослідження, були конкретизовані дослідницькі методи; уточнювалися сутність та структура пізнавальної активності старшокласників як складного особистісного утворення, його показники та рівні.

На другому етапі (2004–2006 рр.) проводився констатувальний експеримент, під час якого було виявлено рівневу характеристику пізнавальної активності. На основі узагальнення результатів теоретичного дослідження було розроблено методика проведення формувального експерименту, конкретизовано виявленні теоретичним шляхом дидактичні умови.

На третьому завершальному етапі (2006–2011 рр.) упроваджувалася дослідно-експериментальна робота перевірки ефективності дидактичних умов та структурної моделі; аналізувалися та узагальнювалися отримані результати проведеного дослідження, зокрема була здійснена оцінка результативності розробленої нами моделі формування пізнавальної активності старшокласників у навчанні історії; здійснювалася статистична обробка експериментальних даних; розроблялися методичні рекомендації.

Наукова новизна дослідження: *уперше* теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено сукупність дидактичних умов, які забезпечують ефективність формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії, визначено компоненти пізнавальної активності, до яких віднесено мотиваційно-ціннісний, змістово-операційний, емоційно-вольовий, рефлексивно-регулюючий; *удосконалено* трактування сутності поняття «пізнавальна активність» учнів, її показники, критерії та рівні сформованості, взаємозв'язок дидактичних умов, форм, методів

і засобів, що забезпечують результативність імітаційно-дидактичної гри у формуванні пізнавальної активності учнів у навчанні історії; *дістали подальший розвиток* взаємозумовленість змістового та процесуального компонентів навчання історичних дисциплін, імітаційно-ігровий підхід до навчання історії, рольова взаємодія в системі відносин «учитель – учень».

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що створено та апробовано методику та технологію формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії на принципах педагогічної взаємодії в системі відносин «учитель – учень»; експериментально перевірено ефективність дидактичних умов формування пізнавальної активності старшокласників; упроваджено в практику шкіл Дзержинського району м. Кривого Рогу модель формування пізнавальної активності; включено в навчальний процес методичні рекомендації на допомогу вчителям історії щодо формування пізнавальної активності старшокласників у ході імітаційно-ігрового навчання, засоби діагностики рівнів сформованості пізнавальної активності учнів старших класів; програми використання імітаційно-дидактичних ігор у контексті календарного планування з історії України та всесвітньої історії для старших класів.

Упровадження результатів дослідження. Основні положення й рекомендації щодо формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії впроваджено в навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів м. Кривого Рогу: КЗОШ № 4 (довідка № 100 від 15.06.2011 р.), КЗОШ № 69 (довідка № 72 від 19.05.2011 р.), КЗОШ № 75 (довідка № 49 від 14.06.2011 р.), КЗОШ № 103 (довідка № 311 від 26.04.2011 р.)

Вірогідність і обґрунтованість результатів забезпечено загальнометодологічним підходом до розв'язання поставлених завдань, а також конкретними методами, адекватними об'єкту, предмету, меті й завданням наукового пошуку, використаними на кожному етапі дослідження, якісним та кількісним аналізом експериментальних даних, результативністю творчої роботи за запропонованою методикою.

Апробація результатів дослідження. Різні аспекти дослідження обговорювалися та отримали позитивну оцінку на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Розвиток особистості у полікультурному освітньому просторі» (Кривий Ріг, 2004 р.), «Теорія і практика підготовки вчителів історії та суспільних дисциплін: проблеми і перспективи» (Ніжин, 2004 р.), «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: культурологічні виміри шкільної й педагогічної освіти» (Переяслав-Хмельницький, 2006 р.), «Ідеї, реалії і перспективи освітніх інновацій: філософія, психологія, методика» (Суми, 2006 р.), «Формування цінностей сучасної особистості» (Дрогобич, 2007 р.); на щорічних наукових конференціях у Криворізькому державному педагогічному університеті. Основні положення дослідження доповідалися на засіданнях кафедри педагогіки, методичному семінарі викладачів і науково-

методологічному семінарі молодих вчених Криворізького державного педагогічного університету.

Публікації. За результатами наукового дослідження опубліковано 8 одноосібних наукових праць у фахових виданнях, затверджених ВАК України, методичні рекомендації на допомогу вчителям історії.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації 235 сторінки, з них 171 сторінка основного тексту. Робота містить 24 таблиці, 15 рисунків, 9 додатків на 25 сторінках. Список використаних джерел складають 402 найменування на 35 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, ступінь наукової розробки обраної теми, його значення для педагогічної теорії та практики, визначено мету, завдання дослідження, об'єкт, предмет, викладено методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, наведено дані про апробацію та впровадження отриманих результатів у практику загальноосвітньої школи.

У першому розділі дисертації **«Теоретичні основи формування пізнавальної активності учнів старших класів в навчальному процесі»** проаналізовано стан досліджуваної проблеми у вітчизняній та зарубіжній літературі, розкрито сутність, структуру, зміст поняття «пізнавальна активність», виявлено компоненти, показники та рівні сформованості цього складного особистісного утворення.

Огляд наукових розробок філософів, психологів та педагогів показав, що проблема формування пізнавальної активності була в центрі уваги протягом усього існування й на сьогодні залишається актуальною. У працях різних дослідників пізнавальна активність виступає як:

- особистісне утворення, яке виражає інтелектуальний відгук на процес пізнання, живу його участь, мисленнєво-емоційну чуйність учня в пізнавальному процесі (О. Білоус, Г. Щукіна);

- прояв перетворюючого відношення суб'єкта до оточуючих явищ і предметів (М. Данілов, Б. Єсіпов);

- інтенсивну аналітико-синтетичну мисленнєву діяльність учнів у процесі вивчення оточуючого світу та оволодіння системою наукових знань (І. Харламов);

- якість діяльності, у якій проявляється особистість самого учня з його відношенням до змісту, характеру діяльності та наміру мобілізувати свої морально-вольові зусилля на досягнення учбово-пізнавальної мети (В. Біленький, В. Лозова, Т. Шамова);

- психічний стан та властивість особистості (Е. Хійє).

Проте в поглядах науковців не існує єдиної думки щодо розуміння сутності досліджуваного феномену, базових складових та визначення рівнів його прояву. Аналіз наукової літератури дозволив розробити структурну модель пізнавальної активності (див. рис. 1).

У дисертаційному дослідженні пізнавальну активність визначено як складне особистісне якісне утворення, що характеризується певним відношенням особистості до пізнання, має самостійність, творчість, готовність, спирається на них у процесі навчання і реалізується в певних думках, діях, учинках.

Структуру зазначеного особистісного утворення подано як комплекс з чотирьох компонентів: мотиваційно-ціннісного, змістово-операційного, емоційно-вольового, рефлексивно-регулюючого.

З метою встановлення рівня сформованості пізнавальної активності старшокласників у ході дослідження виокремлено й теоретично обґрунтовано критерії цього складного особистісного утворення, до числа яких віднесено: інтерес до предмету, ступінь засвоєння знань, ступінь сформованості вмінь, ставлення до подій, явищ.

Формування пізнавальної активності є постійним процесом, який проходить у розвитку кілька етапів: описово-констатуючий (репродуктивний рівень), поверхневого розуміння (частково-пошуковий рівень), перенесення (рефлексивний рівень) та створення нового (творчий рівень). Розмежування рівнів проводилося за виразністю показників, які характеризують сутнісні ознаки пізнавальної активності старшокласників.

Розглянута структурна модель пізнавальної активності та взаємозв'язки між її компонентами дають підстави зробити висновок, що рівень пізнавальної активності особистості прямо пропорційний рівню розвитку всіх його структурних компонентів, ступеню їх гармонійності та інтеграції. Урахування ролі кожного з компонентів структури пізнавальної активності свідчить, що ефективне формування пізнавальної активності вимагає врахування особливостей навчально-пізнавальної діяльності, свідомого та самостійного виконання учнями старших класів системи послідовних мотивованих навчальних дій.

Формування пізнавальної активності можливе в процесі навчання, оснований на імітаційно-ігровому підході, який трактується як методологічна спрямованість навчання на імітацію пізнавальної діяльності в ігровій формі з опорою на можливості та здібності старшокласників, що забезпечує їхній саморозвиток, самореалізацію та самоствердження, результатом чого є індивідуальність, пізнавальна активність і творчість. При здійсненні цього підходу головним є не інформація, а особистісна продуктивна діяльність учасників ігрової імітації.

Основною одиницею реалізації імітаційно-ігрового підходу в навчанні історії виступає імітаційно-дидактична гра – практична групова вправа з виробленням оптимальних рішень, застосування методів і прийомів у штучно створених умовах у вигляді дидактичної імітації.

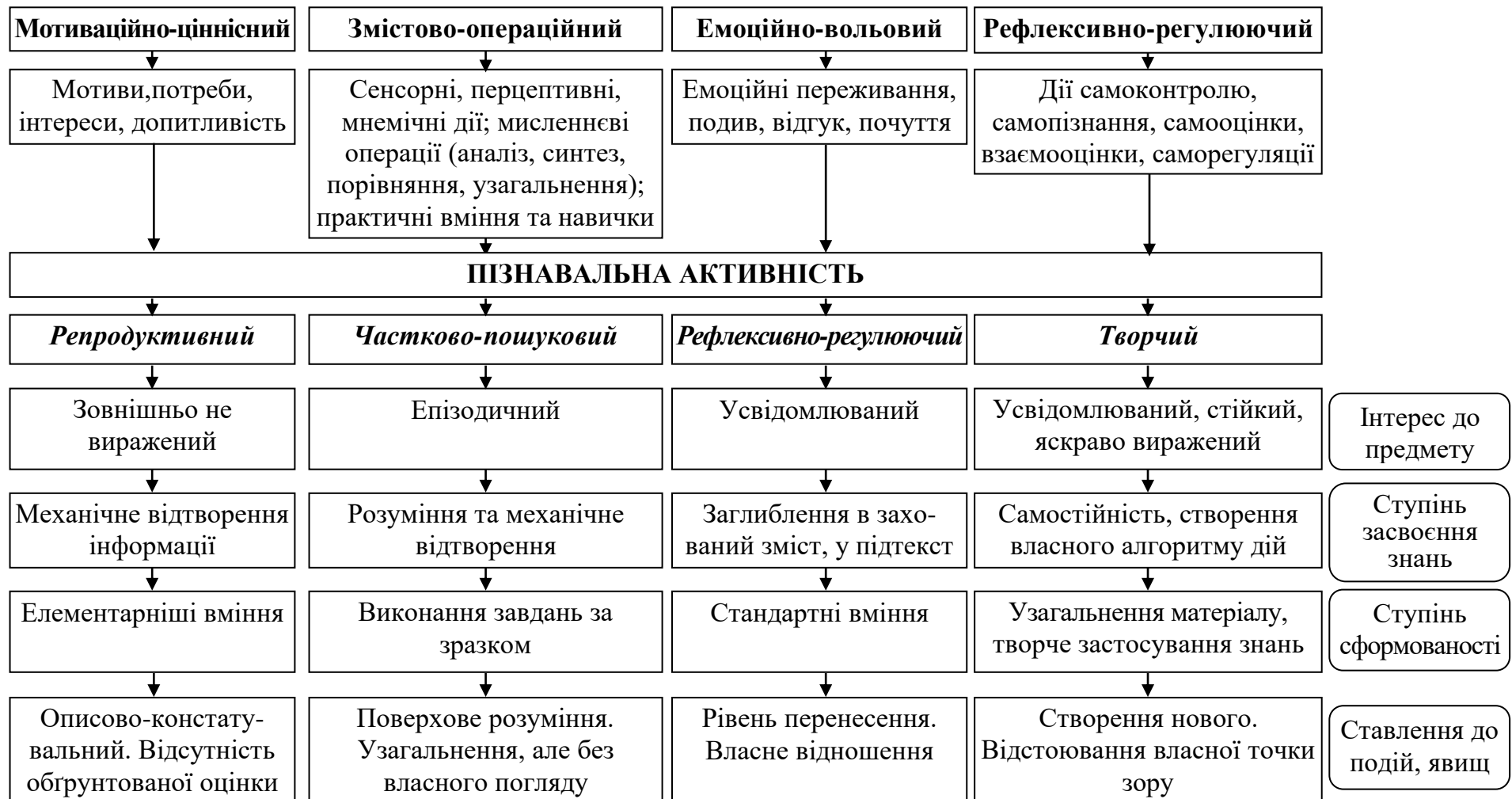

Рис. 1. Структурна модель пізнавальної активності

У другому розділі «Програма формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри у процесі вивчення історії» подано аналіз стану педагогічної практики з досліджуваної проблеми, визначено та теоретично обґрунтовано модель формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри та сукупність дидактичних умов стимулювання результативності імітаційно-дидактичної гри у формуванні пізнавальної активності старшокласників на уроках історії.

Розв'язання поставлених завдань зумовило необхідність вивчення стану досліджуваного феномену в практиці основної школи. У зв'язку з цим проведено констатувальний експеримент, який здійснювався в три етапи: 1) з'ясування первинного рівня сформованості пізнавальної активності учнів старших класів; 2) визначення стану фахової підготовки вчителів до формування пізнавальної активності засобами імітаційно-дидактичної гри; 3) аналіз труднощів та недоліків роботи у середньоосвітніх навчальних закладах України, що негативно впливають на рівень сформованості пізнавальної активності старшокласників.

Засобами анкетування, спостереження, аналізу результатів діяльності учнів старших класів, тестування, експертних оцінок, психодіагностичних методик і методів вивчався стан пізнавальної активності старшокласників на уроках історії.

За результатами дослідження встановлено: 1) репродуктивний рівень розвитку пізнавальної активності мають 29,7 % учнів контрольних та 29,3 % експериментальних класів, частково-пошуковий рівень мають 48,6 % учнів контрольних та 48,4 % експериментальних класів, рефлексивний рівень у 15,4 % учнів контрольних класів та 16,1 % експериментальних класів та творчий рівень – відповідно у 6,3 % та 6,2 % учнів; 2) перевага репродуктивного та частково-пошукового рівнів сформованості пізнавальної активності старшокласників спричиняється низкою обставин: неухважність, невміння організуватися до роботи, відсутність систематичності в розумовій діяльності, самоконтролю; монотонність, беземоційність навчальної діяльності, відсутність інтересу, нудьга на уроці; 3) у практиці загальноосвітніх навчальних закладів досі має місце недооцінка імітаційно-ігрового навчання й переоцінка традиційного підходу до організації і проведення занять зі старшокласниками; ігнорування діалогу та гри, імпровізації та імітації, можливості свободи вибору й ситуації успіху в становленні пізнавальної активності старшокласників.

Методом масового опитування й педагогічного спостереження встановлено, що процес формування пізнавальної активності учнів старших класів засобами імітаційно-дидактичної гри не є цілеспрямованим, систематичним та особистісно зорієнтованим; традиційне викладання історії не сприяє повною мірою формуванню пізнавальної активності старшокласників.

За результатами дослідної роботи констатовано, що в практиці загальноосвітньої школи наявні очевидні суперечності між змінюваними потребами і реальними можливостями їхнього задоволення; між рівнем навчальної діяльності, який склався і закріпився в учнів за час навчання в

середніх класах школи, і вимогами, які постають у старшій школі; між залученням до процесу навчання всієї особистості й застарілими формами викладання історичних дисциплін. Цих суперечностей можна уникнути за умови оновлення змісту та принципів викладання, застосування імітаційно-ігрових засобів в процесі навчання історії, удосконалення методичного забезпечення для формування пізнавальної активності старшокласників.

Аналіз наукової літератури та педагогічного досвіду дозволив розробити структурну модель формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії, яка включає мету та результат, структурні компоненти пізнавальної активності, етапи та основні підходи до процесу формування пізнавальної активності, дидактичні умови, форми, методи та засоби процесу формування пізнавальної активності, що сприяють досягненню поставленої мети (див. рис. 2).

Модель формування пізнавальної активності учнів засобами імітаційно-дидактичної гри становить загальну схему або план діяльності педагога при здійсненні навчального процесу. Основу цієї схеми складає переважаюча діяльність учнів, яку організовує, вибудовує вчитель. Основою моделі виступає імітаційно-ігровий підхід до навчання.

Успішна реалізація моделі формування пізнавальної активності учнів засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії – це не стихійний, а педагогічно керований, динамічний процес. Своєю чергою цей процес має включати спрямованість на компоненти: цільової орієнтації вчителя на формування пізнавальної активності школярів до історії; наявності певних знань про особливості методики використання імітаційно-дидактичних ігор у процесі навчання історії; відповідності вчителя загальним вимогам психолого-педагогічної компетентності.

Імітаційно-дидактична гра використовується як засіб формування компонентів пізнавальної активності старшокласників у напрямках: пізнавальних можливостей та їхніх нахилів; емоційного сприйняття навчального матеріалу; активізації розумової діяльності на підставі підвищення інтересу до предмету, теми; розвитку умінь і навичок самостійної розумової праці, самопізнання, саморозвитку.

Під час дослідження було встановлено поетапний характер формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри та залежність ефективності її формування від дотримання певних дидактичних умов. Дидактичними умовами, що забезпечують ефективність процесу формування пізнавальної активності в учнів старших класів, є: наявність стійкої внутрішньої мотивації до навчальної діяльності; створення позитивної емоційної атмосфери та ситуації успіху; реалізація імітаційно-ігрового підходу до навчання історії та орієнтація на застосування прийомів роботи з умовно-графічною наочністю на уроках історії.

Визначений стан проблеми в практиці загальноосвітньої школи зумовив необхідність проведення формувального експерименту, що мав за мету створення навчально-виховного середовища, яке забезпечувало б результативність розробленої моделі формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в запропонованих дидактичних умовах. У формувальному експерименті брали участь 323 учні старших класів і 12 педагогів.

В основу експериментальної роботи була покладена ідея комплексного підходу на рівні інтеграції предметів історичного циклу за такою спрямованістю: історична освіченість, активність у навчальній діяльності, де старшокласники вчать не лише самостійно встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, обґрунтовувати свої висновки конкретними фактами, але й презентують власну інтерпретацію (розуміння, оцінку) та виступають творцями нового.

Метою експериментальної частини дослідження була перевірка робочої гіпотези, суть якої в практичній діяльності полягає в тому, що ефективність структурної моделі формування пізнавальної активності учнів засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі вивчення історії буде забезпечена при дотриманні визначених дидактичних умов.

Формувальний експеримент мав етапний характер. На першому (підготовчому) етапі формувального експерименту відбувалося стимулювання імітаційно-дидактичною грою мотиваційно-ціннісного компонента пізнавальної активності, формування історичних умінь сполучалося з роботою щодо оволодіння учнями певної сукупності історичних знань на емпіричному рівні (що, хто, де, як, коли, у вигляді образів, картин історичного минулого) та на теоретичному (осмислення внутрішньої сутності фактів, оволодіння системою наукових понять, висновків, зв'язків і закономірностей суспільного руху).

Нами вирішувалися такі завдання: аналізувати, порівнювати, розподіляти й зосереджувати увагу; інтегрувати при вирішенні ігрових завдань практичні навички з теоретичними; координувати сумісні дії в грі; оперативно діяти в ситуаціях, пов'язаних з непередбачуваними змінами; можливість продемонструвати власні внутрішні та командні якості, активізувати творчий потенціал при спілкуванні, віднаходження взаєморозуміння з однолітками.

Засобами реалізації були проблемні ситуації, демонстрація наочності, асоціації, імітаційно-дидактична гра. Критеріями оцінки ефективності виступали показники сприйнятості (готовність учня в слові відтворити одержану інформацію), усвідомленості (готовність навести приклади), осмисленості (готовність розкрити зв'язки між елементами чи компонентами вивченого об'єкта) і дієвості (готовність практично виконати відповідні дії).

На другому (реалізаційному) етапі відбувалася активізація творчої діяльності – використовувалися ігрові засоби та прийоми, застосовувалася умовно-графічна наочність у вигляді історичних коміксів і колажів. Розв'язувалися такі завдання: створення нового продукту діяльності (комікс, колаж); стимулювання творчої уяви; емоційне розкріпачення; рефлексія,

самоконтроль досягнення цілей. Засобами реалізації були система імітаційно-дидактичних ігор, умовно-графічна наочність (історичні комікси та колажі).

Алгоритм використання даних різновидів дидактичних ігор передбачав певну послідовність дій, які можна умовно об'єднати у декілька етапів.

На першому етапі перед старшокласниками ставилася проблема – усвідомлення потреб та вимог майбутньої їхньої діяльності; мета – отримати в підсумку діяльності корисний продукт, який може носити як історичний, так і особистісний характер. Підсумковим елементом цього етапу є планування технології виготовлення, де учні здійснювали такі дії, як підбір інструментів та обладнання, визначали послідовність операцій, вибір оптимальної технології виготовлення. Учням були надані рекомендації з відбору поміток, їхнього структурування (установлення та фіксування суттєвих зв'язків).

На технологічному етапі старшокласники здійснювали технологічні операції, коректували свою діяльність, виконували самоконтроль та самооцінку. На заключному етапі відбувався остаточний контроль, корегування та випробування проекту, його захист перед однокласниками.

Ми пропонували старшокласникам надавати власну оцінку історичним коміксам та колажам за такими критеріями, як оригінальність; доступність; надійність; історична достовірність; суттєва деталізація історичних подій; уміння унаочнити історичну подію, явище; технічна досконалість; естетична довершеність; зручність використання під час навчального процесу; матеріалоемність.

На третьому (завершальному) етапі формувального експерименту проводилася робота, спрямована на розвиток умінь та навичок учнів, на їхню самодіагностику. На цьому етапі в процесі застосування імітаційно-дидактичних ігор реалізовувалися такі дидактичні умови: урахування стійкої позитивної мотивації старшокласників, створення ситуації успіху, забезпечення імітаційно-ігрового підходу в навчанні історії в старших класах.

При підборі та розробці імітаційно-дидактичних ігор ми враховували пропорційність темпу, ефективності засвоєння змісту навчання інтересам учнів і діяльності, яку вони виконують. Структурування змісту уроків з історії здійснювалося в поєднанні пізнавального та ігрового елементів. Створюючи ігрові ситуації відповідно до змісту програми, ми намагалися чітко спланувати діяльність учнів, спрямувати її на досягнення поставленої мети – активізацію мислення, розвиток самосвідомості, власного ставлення та відношення, творчих здібностей старшокласників, для яких наявність творчого рівня пізнавальної активності є підґрунтям майбутньої професійної діяльності.

Після завершення формувального експерименту вивчалася динаміка рівнів пізнавальної активності учнів старших класів засобами імітаційно-дидактичної гри. За результатами підсумкових зрізів виявлено зростання ступеня її сформованості у старшокласників експериментальних класів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка формування пізнавальної активності старшокласників

Класи	Абсолютний приріст за рівнями (у %)				Абс. приріст за Ср	Абс. приріст за Т
	Творчий	Рефлексивний	Частково-пошуковий	Репродуктивний		
Абсолютний приріст на початку експерименту						
Ек	+3,1	+3,4	-4,9	-3,4	+0,117	+0,01
К	+1,2	-1,6	+7	-6,6	+0,074	
Абсолютний приріст наприкінці експерименту						
Ек	+1,9	-1,5	+5,2	-4,8	+0,087	+0,11
К	+0,5	-6,8	+1	+5,3	-0,111	

Отримані дані наочно відображають динаміку зміни середнього показника, коефіцієнта ефективності запропонованої методики й рівня сформованості пізнавальної активності старшокласників після проведення формувального експерименту, який становив +0,11 порівняно з +0,01 на початку експерименту.

Перевірка гіпотези в нашому експериментальному дослідженні здійснювалася за допомогою статистичного критерію «хі-квадрат». Вибір цього критерію пояснюється тим, що він дозволяє нам не розглядати аналізований статистичний розподіл як функцію і не передбачає попереднє обчислення параметрів розподілу. Тому його застосування до порядкових показників, якими є виділені нами рівні сформованості пізнавальної активності, дозволяє з достатньою мірою достовірності судити про результати експериментального дослідження.

Аналіз результатів дозволяє стверджувати, що процес формування пізнавальної активності старшокласників за дотримання сукупності дидактичних умов виявився значно успішнішим, ніж традиційне навчання, та засвідчив зростання рівнів пізнавальної активності старшокласників за кожним її компонентом.

Дослідно-експериментальна робота показала, що розроблена й реалізована модель формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії стимулює позитивну динаміку рівня пізнавальної активності старшокласників.

Проведене дослідження виявило стійку залежність між установками учнів, позитивним ставленням до предмету, характером навчальної діяльності й рівнем їхньої пізнавальної активності. Було встановлено, що орієнтація уроків на особистість старшокласника, залучення кожного до активної перетворюючої діяльності засобами імітації, гри, драматизації, моделювання історичних подій та явищ забезпечує рефлексивно-регулюючий і творчий рівень пізнавальної активності учнів старших класів.

ВИСНОВКИ

Виконані завдання та підтверджена гіпотеза слугують підставою для формулювання **загальних висновків**:

1. Перехід на шлях гуманізації всіх сфер суспільства ускладнює задачі загальноосвітньої школи у формуванні особистості учня, підвищує вимоги до навчального процесу, його виховних, освітніх і розвиваючих функцій. Сьогодні при вирішенні проблеми підвищення якості знань і вмінь учнів особливого значення набуває питання формування творчого рівня пізнавальної активності.

У дослідженні проаналізовано основні теоретичні підходи щодо стану досліджуваної проблеми в теорії та практиці. Установлено, що пізнавальна активність виступає як: особистісне утворення; перетворююче відношення суб'єкта до оточуючих явищ і предметів; інтенсивна аналітико-синтетична мисленнєва діяльність; якість діяльності; психічний стан і властивість особистості.

У дисертації наведено теоретичне обґрунтування та нове вирішення наукової проблеми формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри за сприяння необхідних дидактичних умов та імітаційно-ігрової технології.

Під «активністю» розуміється внутрішня якість кожної особистості, що проявляється зовнішньо у вигляді конкретних ідей, думок, дій, продуктів діяльності. «Пізнавальна активність» розглядається як складне особистісне якісне утворення, яке характеризується певним відношенням особистості до пізнання, має самостійність, творчість, готовність, спирається на них у процесі навчання і реалізується в певних думках, діях, учинках учня.

Носієм творчого рівня пізнавальної активності є яскрава особистість, що забезпечує дидактичну взаємодію, прагнення й готовність з внутрішнього переконання здійснювати ініціативні, нестандартні, самостійні дії у вирішенні навчальних завдань, які виражаються в умінні відходити від шаблонів, асоціативному мисленні, емоційному сприйнятті, стійкій потребі у творчості.

Сутність пізнавальної активності учня старших класів визначено як сукупність загальних можливостей особистості, що надаються їй засобами імітаційно-ігрової технології та ґрунтовані на здібностях і вміннях особистості відносно їх використання в навчальній діяльності. Формування пізнавальної активності старшокласників в процесі навчання історії – це керований процес, який передбачає переорієнтацію традиційного навчання на імітаційно-ігрове, активізує самостійність, творчий пошук.

2. Складність змісту пізнавальної активності визначила її структуру, у якій поєднано такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, змістово-операційний, емоційно-вольовий та рефлексивно-регулюючий. Достатня сформованість усіх структурних компонентів визначає рівень пізнавальної активності учнів.

З'ясовано показники пізнавальної активності, до числа яких віднесено: стійкий пізнавальний інтерес до предмету, ступінь засвоєння історичних знань, ступінь сформованості практичних умінь і навичок, особистісне ставлення до

історичних явищ, емоційна сприйнятливість, здібність до рефлексивності дій та креативності. У своєму розвитку пізнавальна активність проходить певні рівні: репродуктивний, частково-пошуковий, рефлексивно-регулюючий і творчий, – що вирізняються за ступенем прояву її показників та способом їхньої взаємодії.

3. Структурна модель формування пізнавальної активності містить такі складові: мету, завдання, зміст та основні напрямки, структурні компоненти пізнавальної активності, дидактичні умови, – що забезпечують успішність її формування в процесі навчання історії в старшій школі.

Здійснено програму реалізації моделі формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-ігрової діяльності, яка передбачає різноманітні форми та методи засвоєння матеріалу, свободу їх вибору з боку учнів, забезпечує позитивну емоційну атмосферу роботи, зворотній зв'язок та ситуацію успіху. Результати експериментального дослідження свідчать про ефективність програми формувального експерименту, яка забезпечувалася чітким визначенням мети, орієнтованої на позитивну динаміку формування пізнавальної активності старшокласників; організацією активної творчої роботи учнів; створенням освітнього середовища, яке враховує інтереси, потреби та здібності особистості при включенні її до навчально-виховного процесу з формування пізнавальної активності.

4. Важливу роль у дослідно-експериментальній роботі мали імітаційно-дидактичні ігри («Історичний Оскар», «Пізнай мене», «Калейдоскоп літер», «Цифрова фортеця», «Знайди мене», «Пазли», «Перекладачі», «Скульптори історії», «Рекламна пауза», «Все навпаки», «Зіпсовані тексти», «Театральний карнавал», «Нехай говорять», «Картинний аукціон», «Третій зайвий», «Версіада», «Я – Президент», «Паралельні прямі», «Молоді дослідники»), історичні комікси і колажі в процесі викладання історичних дисциплін у старших класах загальноосвітньої школи.

Експериментально доведено результативність дидактичних умов та розробленої моделі формування пізнавальної активності учнів засобами імітаційно-дидактичної гри в навчанні історії, що здійснювалася поетапно та базувалася на принципах системності, комплексності, інтегративності, продуктивності, активності й перспективи росту.

Під час дослідження виявлено стійку залежність рівнів пізнавальної активності від таких дидактичних умов: урахування стійкої позитивної мотивації старшокласників; наявності в процесі навчання позитивної емоційної атмосфери; реалізації імітаційно-ігрового підходу до навчання історії; використання на уроках історії прийомів роботи з умовно-графічною наочністю.

Аналіз результатів педагогічного експерименту дозволив виявити значне зростання рівня пізнавальної активності старшокласників експериментальних класів після завершення експериментальної програми порівняно з його початком; незначну зміну показників пізнавальної активності в контрольних класах; перевагу активних нетрадиційних форм експериментальної програми для формування пізнавальної активності в порівнянні з традиційною організацією навчального процесу в загальноосвітній школі.

Виявлено закономірності формування пізнавальної активності: залежність темпу та ефективності формування пізнавальної активності старшокласників від інтересу учнів і діяльності, яку вони виконують; зростання рівня сформованості показників пізнавальної активності відповідно до рівня активності, ініціативності та креативності особистості; перевагу імітаційно-ігрового підходу до організації навчання історії в старших класах; залежність ефективності формування пізнавальної активності старшокласників від методів та засобів організації навчального процесу та позитивної установки на майбутній результат.

5. Розроблено та введено в навчальний процес методичні рекомендації щодо формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії. Їх використання засвідчило ефективність запропонованих імітаційно-ігрових засобів. Дискусії, моделювання ситуацій, тематичні бесіди, імітаційні ігри, тренінги, вікторини, створення історичних коміксів і колажів, захист творчих проєктів забезпечили емоційність, самостійність, оригінальність, креативність спеціальних історичних умінь і дій, що уможливили перехід пізнавальної активності із репродуктивного на більш високий рівень.

Проведене дослідження не претендує на всебічне розв'язання проблеми та відображає лише основні аспекти, пов'язані з формуванням пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії.

Перспективи подальшого дослідження ми бачимо у вивченні можливостей самостійної та науково-дослідної роботи учнів старших класів, методики моніторингу та контролю у формуванні пізнавальної активності учнів загальноосвітньої школи. З дослідженням цих питань пов'язується подальше вдосконалення якості пізнавальної активності старшокласників в процесі навчання історії.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

Методичні рекомендації

1. Лоштун О. Б. Методика формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії : [матеріали та методичні рекомендації для вчителів історії] / О. Б. Лоштун. – Кривий Ріг, 2011. – 92 с.

Статті у наукових фахових виданнях

2. Брижаченко О. Ігрова діяльність як фактор творчого розвитку старшокласників на уроках історії / О. Брижаченко // Наукові записки. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2005. – № 1. – С. 81–84.

3. Брижаченко О. Застосування коміксів і колажів як умови формування пізнавальної активності учнів старших класів у процесі навчання історії / О. Брижаченко // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи : збірник наукових праць. – К. : Інститут реклами, 2007. – Вип. 10. – С. 260–267.

4. Брижаченко О. Б. Визначення сформованості мотиваційного компоненту як складового елементу пізнавальної активності / О. Б. Брижаченко // Педагогіка вищої та середньої школи : збірник наук. праць / гол. ред. проф. В. К. Буряк. – Кривий Ріг : КДПУ, 2007. – Вип. 17. – С. 344–353.

5. Брижаченко О. Б. Педагогічні умови використання імітаційно-дидактичної гри у формуванні пізнавальної активності старшокласників / О. Брижаченко // Педагогіка вищої та середньої школи : збірник наук. праць / гол. ред. проф. В. К. Буряк. – Кривий Ріг : КДПУ, 2005. – Вип. 22. – С. 64–73.

6. Лоштун О. Б. Організація імітаційно-ігрової діяльності на уроках історії в старших класах / О. Б. Лоштун // Педагогіка вищої та середньої школи : збірник наук. праць / гол. ред. проф. В. К. Буряк. – Кривий Ріг : КДПУ, 2011. – Вип. 32. – С. 547–552.

7. Брижаченко О. Можливості імітаційно-дидактичної гри у формуванні пізнавальної активності старшокласників / О. Брижаченко // Школа першого ступеня: теорія і практика : збірник наук. праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2007. – Вип. 21. – С. 203–211.

8. Брижаченко О. Б. Ретроспективний аналіз пізнавальної активності як філософської проблеми / О. Б. Брижаченко // Педагогіка вищої та середньої школи : збірник наук. праць / гол. ред. проф. В. К. Буряк. – Кривий Ріг : КДПУ, 2005. – Вип. 11. – С. 376–382.

Статті у наукових виданнях

9. Брижаченко О. Б. Гра як форма кураторської роботи у ВУЗі / О. Б. Брижаченко // Трудова та професійна підготовка молоді в сучасних закладах освіти : збірник наук. праць. – Кривий Ріг : КДПУ, 2007. – Вип. 8. – С. 100–105.

Матеріали науково-практичних конференцій

10. Брижаченко О. Б. Дидактична гра як засіб формування пізнавальної активності на уроках історії в старших класах / О. Б. Брижаченко // Ідеї, реалії та перспективи освітніх інновацій: філософія, психологія, методика : у 2 ч. : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 20–21 квітня 2006 р, м. Суми / Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. – Ч. 2. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – С. 70–73.

АНОТАЦІЇ

Лоштун О. Б. Формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.09 – теорія навчання. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2011.

Дисертацію присвячено проблемі формування пізнавальної активності старшокласників засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії.

У роботі досліджено поняття «пізнавальна активність», визначено його структуру, сутність, зміст. Вирізняє критерії, показники й рівні пізнавальної активності учнів старших класів. Проаналізовано імітаційно-ігровий підхід до навчання історії, основною одиницею реалізації якого виступає імітаційно-дидактична гра. Під час педагогічного експерименту апробовано методикку використання коміксів та колажів у процесі навчання історії, розроблено структурну модель формування пізнавальної активності засобами імітаційно-дидактичної гри й експериментально перевірено ефективність розробленої моделі та результативність дидактичних умов формування пізнавальної активності учнів у процесі імітаційно-ігрового навчання. Розроблено методичні рекомендації на допомогу вчителям історії щодо формування пізнавальної активності старшокласників у ході імітаційно-ігрового навчання, засоби діагностики рівнів сформованості пізнавальної активності учнів старших класів; програму використання імітаційно-дидактичних ігор у контексті календарного планування з історії України та всесвітньої історії для старших класів.

Ключові слова: активність, пізнавальна активність, модель формування пізнавальної активності, імітаційно-дидактична гра, дидактичні умови.

Лоштун О. Б. Формирование познавательной активности старшеклассников средствами имитационно-дидактической игры в процессе обучения истории. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.09 – теория обучения. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2011.

Диссертация посвящена проблеме формирования познавательной активности старшеклассников средствами имитационно-дидактичной игры в процессе обучения истории.

В ходе исследования конкретизированы базовые понятия: «активность», «познавательная активность». В диссертации анализируются основные подходы к пониманию познавательной активности старшеклассников, охарактеризовано содержание, структура, компоненты этого сложного личностного образования, конкретизированы критерии, показатели и выявлены уровни формирования познавательной активности старшеклассников в процессе обучения истории с использованием имитационно-дидактической игры.

Познавательная активность старшеклассников определяется в исследовании как сложное личностное качественное образование, характеризующееся определенным отношением личности к познанию, самостоятельностью, творчеством, готовностью опираться на них в процессе обучения и реализующееся в определенных мыслях, действиях, поступках старшеклассника.

В своей структуре познавательная активность объединяет мотивационно-ценностный, содержательно-операционный, эмоционально-волевой и рефлексивно-регулирующий компоненты и проходит определенные уровни, которые отличаются по степени проявления ее показателей и способу их взаимодействия, а именно: репродуктивный, частично-поисковый, рефлексивно-регулирующий и творческий.

В ходе педагогического эксперимента апробирована методика использования комиксов и коллажей в процессе обучения истории, разработана структурная модель формирования познавательной активности средствами имитационно-дидактичной игры, которая включала цель, задачи, содержание и основные направления, структурные компоненты познавательной активности, дидактические условия, обеспечивающие успешность ее формирования в процессе обучения истории в старшей школе.

В ходе исследования выявлена устойчивая зависимость уровней познавательной активности от таких дидактических условий: учета устойчивой положительной мотивации старшеклассников; наличия в процессе обучения положительной эмоциональной атмосферы и ситуации успеха; реализации имитационно-игрового подхода; использования на уроках истории приемов работы с условно-графической наглядностью.

Определены закономерности формирования познавательной активности: зависимость темпа и эффективности формирования познавательной активности от интереса учащихся и их деятельности; рост уровня сформированности показателей познавательной активности соответственно уровню активности, инициативности и креативности личности; зависимость эффективности формирования познавательной активности старшеклассников от методов и способов организации учебного процесса и положительной установки на будущий результат.

Разработаны методические рекомендации на помощь учителям истории относительно формирования познавательной активности старшеклассников в процессе имитационно-игрового обучения, средства диагностики уровней сформированности познавательной активности учеников старших классов; программа использования имитационно-дидактичных игр в контексте календарного планирования по истории Украины и всемирной истории для старших классов.

Ключевые слова: активность, познавательная активность, модель формирования познавательной активности, имитационно-дидактическая игра, дидактические условия.

Loshtun O. B. Forming of cognitive activity of senior pupils by means of imitation-didactic game in the course of history training. – As manuscript.

The thesis for the Candidate of Science degree in Pedagogical Science, speciality 13.00.09 – the theory of studies. – National Pedagogical University by name of M. P. Drahomanov, Kyiv, 2011.

The thesis is devoted to the problem of forming of cognitive activity of senior pupils by facilities of imitation-didactics game in the process of studies of history.

A concept «cognitive activity is in-process investigational, her structure, essence, maintenance, is certain. Criteria, indexes and levels of cognitive activity of students of senior classes, are distinguished. The imitation-playing going is analysed near the studies of history, an imitation-didactics game comes forward as basic unit of realization of that. During a pedagogical experiment methodology of the use of comics and collages is approved in the process of studies of history, the structural model of forming of cognitive activity facilities of imitation-didactics game is worked out and efficiency of the worked out model and effectiveness of didactics terms of forming of cognitive activity of students are experimentally tested in the process of imitation-playing studies. Worked out methodical recommendations for help to the teachers of history in relation to forming of cognitive activity of senior pupils during imitation-playing studies, means of diagnostics of levels of formed of cognitive activity of students of senior classes; program of the use of imitation-didactics games in the context of the calendar planning from history of Ukraine and world history for senior classes.

Keywords: activity, cognitive activity, model of forming of cognitive activity, imitation-didactics game, didactics terms.

Ольга Борисівна Лоштун

**Формування пізнавальної активності старшокласників
засобами імітаційно-дидактичної гри в процесі навчання історії**

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання

Підписано до друку 22.11.2011.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. – 1,4. Авт. арк. – 1,6.

Тираж – 100 пр. Зам. 86-11.

Друкарня СПД Щербенок С. Г.

Свідоцтво ДП № 126-р від 12.10.2004.

вул. Рокоссовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027